

Tomasz Butkiewicz

Akademia Pedagogiczna w Słupsku
orcid.org/0000-0001-5830-9412

Narodowo-filozoficzna antropologia jako fundament do ukształtowania „nowego człowieka” III Rzeszy – wybrane aspekty

Streszczenie

Ukształtowanie przez reżim III Rzeszy „nowego człowieka”, idealnie pasującego do wzorców rasy aryjskiej, doprowadziło do odejścia od etycznych zasad cywilizowanej Europy pierwszej połowy XX w. Podjęte przez niemieckich antropologów kroki wynikały z myśli politycznej i systemu totalitarnego Niemiec po 1933 r. Państwo Hitlera było sceną, na której antropologowie nazistowscy zaprezentowali „nowego człowieka”. Jego wyjątkowo wizualna estetyka ciała, hart ducha i bezgraniczne oddanie jednemu przywódcy osadzone zostały na fundamencie narodowo-filozoficznej antropologii III Rzeszy. Począwszy od 1933 r., prowadzono specjalistyczne badania mające na celu wskazać u Niemców aryjskie cechy antropologiczne. Pod uwagę brano typy jednostki określanej przez wokabularz III Rzeszy hominidem północy – *Homonidus nordicus*, typ hominida występującego w określonym czasie i na terenie jego przebywania. Rodząca się w latach międzywojnia euforia dla hitlerowskiego totalitaryzmu zdominowała nauki antropologiczne, które na geopolitycznej mapie III Rzeszy wyszczególniły „nowego człowieka”. Stworzone zostały charakterystyczne typy jednostki ludzkiej przypisanej jedynie rasie aryjskiej, co wpłynęło na homogeniczność niemieckiego narodu. Dokonanie takiego wyboru doprowadziło do stworzenia tożsamości Niemiec osadzonej na jednorodności gatunku populacji narodowych socjalistów. Niemcy jako naród „nadludzi” (*Übermenschen*) z hominidem „nowego człowieka” predysponowały do dominacji oraz zapanowania w Europie i na świecie. Z tym wyborem łączy się prawo dokonania wyboru płodności i dziedziczenia, którym podporządkowani zostali wszyscy Niemcy. Tak narodowo-filozoficzna antropologia oddziaływała na ideologiczne wychowanie pokolenia z wyodrębnieniem cech typologii typu nordyckiego, typu „nowego człowieka” III Rzeszy.

Słowa kluczowe: antropologia, rasa, Niemcy, III Rzesza, naród, „nowy człowiek”

Próby ukształtowania idealnego człowieka będącego uzewnętrznieniem ideologii narodowego socjalizmu doprowadziły do zatracenia etycznych zasad cywilizowanej Europy. Złożyła się na to struktura wewnętrzna państwa, wynikająca po części z myśli politycznej, współtworząca system totalitarny. Badania nauko-

we dotyczące wyjątkowych, aryjskich cech antropologicznych rozpoczęto na terenie Niemiec w 1933 r. Zapoczątkowały one serię prac poświęconych fizjonomii własnego narodu. Ideologia narodowych socjalistów i jej koncepcje wychowawcze stały się jedyną nadzieją na ukształtowanie „idealnej jednostki ludzkiej”. Reżim nazistowski w swoim totalitaryzmie wykluczał inne ideologie i koncepcje edukacji poza realizacją pedagogiki III Rzeszy¹. Niemcy stały się miejscem, gdzie zmodyfikowana forma wychowania młodego pokolenia doprowadziła do stworzenia „nowego człowieka”². Cechować go miała estetyka ciała oraz wyjątkowy hart ducha. Gotowy do bezgranicznej i ślepej posługi współtworzył fundament narodowo-filozoficznej antropologii III Rzeszy. Wskazano na hominidy występujące w określonym regionie i czasie. Do nauk antropologicznych wprowadzono uwarunkowania geopolityczne kształtujące rozwój wspólnoty lokalnej. W ten sposób powstały charakterystyczne typy, których znamiona przypisano rasie aryjskiej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego euforia rodzącego się totalitaryzmu istotnie wpłynęła na polityczną postawę Niemców. Doprowadziła do homogenii społeczeństwa w nowo odkrytej tożsamości³. W podstawie stworzyła jednak egzystencję opartą na potencjale przemocy. Jej istotnym czynnikiem była jednorodność organu państwa jako wspólnoty narodowej. Z niej miał zostać uformowany „nowy człowiek”, by przejąć i utrzymać ster rządów autorytarnych.

Do realizacji ideologii narodowego socjalizmu posłużyła Hitlerowi pseudonaukowa teoria czystości rasy niemieckiego narodu i jej indywidualny światopogląd. Odpowiadała wyznawanym dogmatom, które po części miały charakter spirytualny. Ideologia nazizmu stała się „teo-politologią”, wiarą, w którą uwierzyło całe młode pokolenie. Miała kontrapunktować zagrożenie ze strony komunizmu i liberalizmu jako „makiawelistycznych sił międzynarodowego żydostwa”. W centrum tych dokonań stał przywódca III Rzeszy⁴. To w jego otoczeniu ideologia narodowego socjalizmu wskazała na indywidualność narodu jako jedynej akceptowanej społeczności starego kontynentu. Dlatego rasa i pochodzenie

¹ E. Krieck, *Mensch Formung*, Leipzig 1934, s. 150–151. Fundamentem nowej pedagogiki totalitarnej okazała się ideologiczna biblia *Mein Kampf*. Według tych kryteriów ideologowie i pedagodzy nazistowscy usiłowali ukształtować idealnego człowieka i jego wyjątkowy „narodowy charakter” (*völkischer Charakter*).

² Ibidem, s. 357–369.

³ Na temat rozwoju narodowo-filozoficznej antropologii w Niemczech piszą m.in. E. Freiherr von Eickstedt, *Die Forschung am Menschen*, Stuttgart 1934; F. Hargasser, *Mensch und Kultur; Die pädagogische Dimension der Anthropologie Arnold Gehlens*, Bad Heilbrunn 1976; M. Mauss, *Entwurf einer allgemeinen Theorie der Magie*, [w:] *Soziologie und Anthropologie*, Frankfurt am Main 1999; A. Lüddecke, *Rassen, Schädel und Gelehrte, Zur politischen Funktionalität der anthropologischen Forschung und Lehre in der Tradition Egon von Eickstedts*, Frankfurt am Main 2000; W. Rügemer, *Philosophische Anthropologie und Epochenkrise, Studie über den Zusammenhang von allgemeiner Krise des Kapitalismus und anthropologischer Grundlegung der Philosophie am Beispiel Arnold Gehlen*, Köln 1979; R. Virchow, *Über die Methodeder wissenschaftlichen Anthropologie, Zeitschrift für Ethnologie IV*, Berlin 1872.

⁴ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego*, Wrocław 1985, s. 82–83.

oddzieliły Niemców od pozostałych narodów Europy. Co więcej, umieściły ich na najwyższym szczeblu hierarchii, eksponując charakterystyczne dominanty. Obok tych widocznych cech problemem było jednak ustalenie znaków szczególnych, zwłaszcza że różnorodność kulturowa w regionach podległych wcześniej imperialnej polityce państwa Wilhelmińskiego była znacząca. Oderwanie po I wojnie światowej Alzacji, Lotaryngii, Nadrenii i Górnego Śląska oraz zdobyczy kolonialnych uwidocznilo tę różnorodność. Doprowadziło to do wewnętrznego określenia wobec tożsamości niemającej nic wspólnego z rasą aryjską. Ponadto niektóre hanzeatyckie miasta, jak Wismar, Hamburg, Brema, Królewiec czy też Gdańsk i Lubeka, trwały w nieustannej, kosmopolitycznej asymilacji podatnej na napływ ludności czasem z odległych terenów⁵. Dlatego też ugruntowanie ideologii narodowosocjalistycznej, a wraz z nią kształtowanie „nowego człowieka”, bezpośrednio wpłynęło na uzewnętrznienie jego znaków szczególnych. Umożliwiło to odbieranie własnego społeczeństwa w optyce narodowo-filozoficznej antropologii. Miała być to społeczność o szczególnej estetyce ciała i wyjątkowych cechach charakteru⁶.

Ojcem narodowo-filozoficznej antropologii był Egon Freiherr von Eickstedt. Pod jego dyрекcją Instytut Antropologii we Wrocławiu stał się jednym z głównych ośrodków kształtowania przynależności rasowej Niemców⁷. Wówczas zapoczątkowane zostały badania grup hominidów, których region występowania determinował zewnętrzny profil. Pod pojęciem antropologii ukryty był indywidualny odbiór społeczności z ustaleniem jej biologicznego pochodzenia. Wyszczególnienie cech charakterystycznych doprowadziło do uformowania „nowego człowieka”. Pod tym względem miał nim być każdy Niemiec myślący dogmatem narodowego socjalizmu. Ideowo wkomponowany w okres III Rzeszy został wychowany, a właściwie wyhodowany dla potrzeb państwa totalitarnego. Zgodnie z prawem podlegał politycznemu ukształtowaniu z wyszczególnieniem znaków przypisywanych rasie aryjskiej⁸.

Specyfika antropologii, a w związku z tym rasy oraz higieny niemieckiego narodu, miała dłuższą historię i nie była ideą współtwórców III Rzeszy. Dostrzeżenie jej wyjątkowego znaczenia nastąpiło po przejęciu władzy przez nazistów w 1933 r.⁹ Rasa, a wraz z nią sterylna higiena, stały się ideologicznym czynnikiem homogenii Niemców w selekcji własnego społeczeństwa. Doprowadziło to do podziału Europy, w której Niemcy stanowili nadludzi (*Übermenschen*).

⁵ E. Cieślak, *Niektóre zagadnienia hanzeatyckiego handlu i transportu morskiego*, „Przegląd Zachodni” 1952, r. 8, nr 5/6, s. 432–459.

⁶ J. Krasuski, *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, s. 259–263.

⁷ D. Preuß, *Anthropologe und Forschungsreisender. Biographie und Anthropologie Egon Freiherr von Eickstedts (1892–1965)*, München 2009, s. 14.

⁸ H.Ch. Harten, *Rassenhygiene als Erziehungs-ideologie des Dritten Reichs*, Oldenburg 2006, s. 324.

⁹ A.J. Kamiński, *Militaryzm niemiecki, główne zagadnienia społeczne i polityczne*, Warszawa 1962, s. 280–281; J. Krasuski, *Historia Rzeszy niemieckiej 1871–1945*, Poznań 1971, s. 343–349.

Dlatego w obszarze kultury niemieckiej dokonana została zmiana w odbiorze hermetycznej tożsamości. Uznawana czystość rasy dawała szansę powodzenia w ukształtowaniu „nowego człowieka” III Rzeszy¹⁰. Niemniej należy zauważyć, że zanim do tego doszło, już na przełomie XVIII i XIX w. powstało novum w odbiorze narodowo-filozoficznej antropologii Niemiec. Istotne stało się oddzielenie człowieka od biologicznej natury w zestawieniu z duchowym i intelektualnym rozwojem okresu oświecenia¹¹.

Carl Linné, Johann Friedrich Blumenbach i Immanuel Kant po raz pierwszy zwrócili uwagę na różnice pomiędzy narodami. Linné grupy społeczne zamieszkujące poszczególne regiony globu scharakteryzował na podstawie krzyżówek kwiatów. Spostrzeżenia te doprowadziły do wskazania na cechy zewnętrzne eugeniki u ludzi¹². Kant wśród gatunków rasy ludzkiej zauważył podobieństwo genetyczne przekazywane następnym pokoleniom¹³. Blumenbach twierdził, że gatunek hominidów należy łączyć z ich naturalnym pochodzeniem¹⁴. Przełom przyniósł okres industrializacji Niemiec i dokonania nauk filozoficzno-biologicznych. Wzrastało znaczenie teorii Karola Darwina i egzystencji człowieka wraz z analizą miejsca jego przebywania. Filozofia Friedricha Nietzschego doprowadziła natomiast do zachwiania etycznej formy cywilizowanego świata, sprowadzając jednostkę ludzką do silnego prawa natury. Tak z czasem narodowo-filozoficzna antropologia rasy stała się wyłączną domeną Niemców¹⁵. Wyjątkowego zrównania pojęć politycznych i antropologicznych dokonał Rudolf Virchow, który połączył naukę Darwina z socjalnym rozwojem społeczeństwa (*Sozialdarwinismus*). Wtedy po raz pierwszy wskazano na aryjską antropologię narodu w specjalnym katalogu rysów zewnętrznych: koloru oczu, włosów, kształtów czaszki. Virchow posunął się dalej, prowadząc wśród dzieci badania potwierdzające jego naukowe wywody. Efektem było opublikowanie w 1867 r. pierwszego rzeczowego katalogu cech charakterystycznych, wskazujących na wyjątkowość niemieckiego narodu¹⁶.

Kolejnym etapem tworzenia nowej teorii dotyczącej narodowo-filozoficznej antropologii Niemców były osiągnięcia Alfreda Kirhhoffa i Johannesesa

¹⁰ *Die Nürnberger Gesetze. Reichsbürgergesetz vom 15. September 1935*, [w:] *Reichsgesetzblatt*, Berlin 1935, t. I, s. 1146.

¹¹ A. Laukötter, *Von der Kultur zur Rasse – vom Objekt zum Körper? Völkerkundemussen und ihre Wissenschaften zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bielefeld 2007, s. 32–48.

¹² K. Mägdefrau, *Geschichte der Botanik*, Stuttgart 1992, s. 61–77.

¹³ I. Kant, *Von den verschiedenen der Menschen*, Leipzig 1839, s. 316.

¹⁴ J.F. Blumenbach, *De generis humani varietate nativa liber*, Gruber 1798, s. 59.

¹⁵ P. Reischel, *Der Schöne Schein des Dritten Reich. Faszination und Gewalt des Faschismus*, München 1996, s. 102–103.

¹⁶ S. Seemann, *Von der Pathologie zur Anthropologie – Rudolf Virchows Sammlung pathologisch veränderter Schädel am Berliner Medizinhistorischen Museum der Charité (1757–1945)*, Berlin 2013, s. 42–43; R. Virchow, *Über die Methode der wissenschaftlichen Anthropologie*, [w:] *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin 1872, Bd. 4, s. 300–319.

Rankego¹⁷. Najdalej posunął się jednak Wilhelm Schallmayer, łącząc ludzkie możliwości z biologiczną siłą (*Bio Macht*). On także dostrzegł znaczenie higieny rasy ulegającej zewnętrznym i geopolitycznym czynnikom¹⁸. Do następnych przykładów nowatorskich badań można zaliczyć prace Hermana Augusta Ludwika Klaatscha¹⁹. Zgodnie z jego tezą utwierdzone zostało przekonanie, które poprzez kolejne lata zdominowało niemiecką antropologię. Natomiast inny niemiecki antropolog, Feliks von Luschan, w odczycie dla forum medycznego w Salzburgu w 1909 r. nawoływał do higieny rasy jako społecznej powinności wobec własnego narodu (*Dinst an der Nation*)²⁰. Idee padły na podatny grunt. Dowodzi tego powstanie okultystycznych towarzystw, takich jak Zakon Nowych Templariuszy (*Neuer Templer*), Zakon Germański (*Germanen Orden*) i w końcu Towarzystwo Thule (*Thule Gesellschaft*)²¹. Wytworzyły one indywidualny charakter wynikający z wewnętrznego kodeksu tych organizacji. Otóż, mężczyźni wywodzący się z tego środowiska zobowiązani byli do zawierania związków małżeńskich z kobietą przynależną wyłącznie do rasy aryjskiej. W ten sposób organizacje stały się okultystyczno-ariozoficzną grupą otwartą jedynie dla wybranych osób²². Zgodnie z ich wewnętrznym i ideowym profilem dokonano hierarchizacji własnej tożsamości wobec pozostałych narodów Europy. Przyczyniły się do tego także powstałe w 1905 i 1910 r. dwie następne organizacje: Koło Nordy (*Rings der Norda*) i Tajemniczy Nordycki Krąg (*Geheimen Nordischen Ringes*). Stowarzyszenia te wspierały niemiecki światopogląd poprzez osiągnięcia zdobyczy kolonialnych. W tym śmiałym, a jednocześnie dyskryminującym modelu biały człowiek – Niemiec stanowił podstawę cywilizacji europejskiej²³.

¹⁷ Zob. A. Kirckhoff, *Mensch und Erde. Skizzen von den Wechselbeziehungen zwischen beiden. Aus Natur und Geisteswelt*, Leipzig, Berlin 1914, Bd. 31; U. Hoßfeld, *Geschichte der biologischen Anthropologie in Deutschland. Von den Anfängen bis in die Nachkriegszeit*, Stuttgart 2005; G. Ziegelmayr, *Ranke, Johannes*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Berlin 2003, Bd. 21, s. 142–144.

¹⁸ P.E. Becker, *Sozialdarwinismus, Rassismus, Antisemitismus und völkischer Gedanke, Wege ins Dritte Reich*, Stuttgart 1990, Bd. 2, s. 644.

¹⁹ W. Jankowsky, *Hermann Klaatsch und die Entwicklung der modernen Anthropologie*, [w:] W. Jankowsky (red.), *Abhandlungen aus dem Gebiet der Anthropologie*, Darmstadt 1962, s. 25–31.

²⁰ R. Virchow, *Gedächtnisrede auf Felix von Luschan*, [w:] *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin 1924, Bd. 56, s. 112–117.

²¹ T. Butkiewicz, *Okultyzm i myśl ariozoficzna Towarzystwa Thule w ukształtowaniu ideologii narodowego socjalizmu w Niemczech*, „Res Politicae. Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2009, t. 3, s. 113–126.

²² F.P. Heller, A. Maegerle, *Vom völkischen Okkultismus bis zur Neuen Rechten*, Stuttgart 1998, s. 24.

²³ S. Breuer, *Ordnungen der Ungleichheit. Die deutsche Rechte im Widerstreit ihrer Ideen 1871–1945*, Darmstadt 2001, s. 47–76; J. Elvert, *Europa und der Norden. Die Geschichte einer wechselseitigen Fehlwahrnehmung im 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, [w:] R. Bohn (red.), *Kriegsende im Norden. Vom heißen zum kalten Krieg*, Stuttgart 1995, s. 339–374.

Po zakończeniu I wojny światowej antropologia nabrała ideologicznego znaczenia, ulegając narodowej propagandzie. Na początku lat 20. XX w. na sile przybrały wypowiedzi członków Thule, publikowane na łamach gazety „Monachijski Obserwator” („Völkische Beobachter”). To przecież z kręgów tej okultystycznej organizacji wywodzili się współtwórcy oraz przedstawiciele późniejszej Niemieckiej Partii Pracy (*Deutsche Arbeiterpartei*), przekształconej następnie w Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Pracy Robotników (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*): Rudolf Hess, Hans Frank, Alfred Rosenberg oraz Heinrich Himmler. Ton radykalnej wypowiedzi Thule rozbudzał wśród Niemców coraz większe przywiązanie do własnej tożsamości, a wraz z nią czystości i higieny rasy aryjskiej. Wrażliwe na tym punkcie społeczeństwo odnalazło swoją przynależność w znaczeniu narodowo-filozoficznej antropologii. Co więcej, poza zewnętrznymi cechami zwracano uwagę na indywidualność wynikającą z badań morfologicznych. Na podstawie prowadzonej diagnostyki Bruno Schultz twierdził, że krew aryjska różni się od krwi pozostałych ras ludzkich. Wskazano na odmienną liczbę erytrocytów, leukocytów oraz zawartości białka pomiędzy przebadanymi grupami krwi innych narodów. Natomiast Eugen Fischer w różnicach tych dostrzegał genetyczną mieszaninę stanowiącą przyczynę chorób dziedzicznych. Spowodowane to było przenikaniem do Niemiec tzw. mieszańców (*Mischlinge*). W szczególności dotyczyło to terenów Alzacji, Lotaryngii i Nadrenii, gdzie często dostrzegano różnorodność rasową.

Kolejnym etapem w uzewnętrznieniu niemieckiej antropologii było rozpoczęcie wydania w 1925 r. gazety „Naród i Rasa” (*Volk und Rasse*) pod redakcją Schultza. To akademickie w stylu czasopismo nawiązywało do partyjnej gazety „Szturmowiec” (*Der Stürmer*), zwracając uwagę na sterylność higieny własnego narodu²⁴. Dwa lata później do współpracy z pismem dołączył Instytut Antropologii w Berlinie, któremu przewodniczył Eugen Fischer²⁵. Sytuacja, jaka zaistniała w środowisku naukowym po 1933 r., nie była nowością, a jedynie kontynuacją badań kształtujących nowe oblicze Niemiec. Na tej podstawie dokonał się podział wartości genetycznej narodu jako produktu materii ludzkiej. Podlegał on też wpływowi filozofii i pedagogiki narodowego socjalizmu, formując idealnego, a zarazem „nowego człowieka”. W tym aspekcie zauważyć można cel ideowo-wychowawczy kształtowania wyjątkowego społeczeństwa. Wynikał on z podziału określonych grup, wyszczególniając cechy dziedziczone kodem genetycznym. Zgodnie z tym poglądem stworzono trzystopniową skalę przynależności rasowej:

²⁴ W. Conze, A. Sommer, *Rasse*, [w:] O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart 1984, Bd. 5, s. 135–178.

²⁵ M. Wolter, *Prof. Dr. Eugen Fischer. Die Freiburger Schule des Rassenwahns*, [w:] W. Proske (red.), *Täter Helfer Trittbrettfahrer. NS-Belastete aus dem Süden des heutigen Baden-Württemberg*, Gerstetten 2018, Bd. 9, s. 66–91.

- 1) grupa o podobnych zewnętrznych cechach z jej produktywnym kodem genetycznym,
- 2) grupa występująca na obszarze geograficznym podatnym na proces politycznych dokonań,
- 3) grupa współtworząca fundament państwa oraz narodową tożsamość²⁶.

Skala, według której odbierano własny naród, miała pasować do ram ideologicznych systemu totalitarnego. Modyfikacja antropologii dokonana przez jej badaczy przyniosła wiele nowych aspektów twórczych. Zgodnie ze wskazówkami wprowadzono selekcję wśród dzieci i młodzieży mających stać się w przyszłości elitą państwa narodowych socjalistów. W ten sposób uwzględniono typ *Homo nordicus X dinaricus*, stanowiący podstawę rasy nordyckiej określanej również jako *nordid*²⁷. Poszerzając horyzont badań, bezpośrednio zwracano uwagę na budowę czaszki, kolor oczu i włosów oraz posturę określonej jednostki. Chodziło tu o wytypowanie materii ludzkiej w pojęciu narodowo-filozoficznej antropologii. Stworzony ideał „nowego”, a odtąd także „politycznego człowieka” dobitnie wskazywał na formę stosowanej hodowli. W kryteriach tych zaczęto odbierać własną tożsamość wobec przynależności do nordyckiej wspólnoty w klasyfikacji nadludzi (*Übermenschen*). Wykreowany więc został model, typ człowieka z biologicznym prawem hodowli (*Gesetzte der Typenzucht*)²⁸.

Modyfikacja nauk biologicznych oraz wpływy ideologii narodowej na rozwój pedagogiki i filozofii doprowadziły do zachwiania w aspekcie moralnym dokonań przełomu XIX i XX w. Co więcej, ukształtowały nową, zbiorową tożsamość Niemców. Stąd według poglądu Arnolda Karla Franza Gehlena program hodowli „nowego człowieka”, zwłaszcza w momencie ukształtowania przyszłej elity państwa, wymagał utrzymania bezwzględnej dyscypliny²⁹. Biorąc ten fakt pod uwagę, można dostrzec, że forma, na jaką zdecydowali się narodowi socjaliści, nie była nowatorska. Już przecież w starożytnej Sparcie dokonano pewnej modyfikacji pedagogiki, która przyniosła oczekiwany rezultat. Wiązało się to z rygorystycznym obramowaniem dziewiczej, młodej natury, którą należało odpowiednio uformować. Wobec tego do wyszlifowania odpowiedniego charak-

²⁶ T. Alkmeyer, A. Richartz, *Inszenierte Körperträume. Reartikulationen von Herrschaft und Selbstbeherrschung in Körperbildern des Faschismus*, [w:] U. Hermann, U. Nassen (red.), *Zeitschrift für Pädagogik. Formative Ästhetik im Nationalsozialismus. Intentionen, Medien und Praxisformen totalitärer ästhetischer Herrschaft*, Weinheim/Basel 1993, Bd. 31, s. 77–90; K. Schmidt, *Schöpfung und Rasse*, [w:] *Deutsches Bildungswesen, Erziehungswissenschaftliche Monatsschrift des NSLB für das gesamte Reichsgebiet*, Berlin 1935, Bd. 5, s. 137–148.

²⁷ B.R. Schultz, *Erbkund, Rassenkunde Rassenpflege, Ein Leitfaden zum Selbststudium und für den Unterricht*, München 1933, s. 34–35, 63.

²⁸ F. Hargasser, *Mensch...*, op. cit., s. 48–49; E. Weißer, *Idee und Zucht im Typus*, [w:] *Nationalsozialistischen Bildungswesen*, Berlin 1940, H. 7, s. 241–246; E. Krieck, *Menschen...*, op. cit., s. 357–369; M.S. Szymański, *Niemiecka pedagogika reformy 1890–1933*, Warszawa 1992, s. 52–54.

²⁹ B. Beller, *Anthropologie und Ethik bei Arnold Gehlen*, München 2010, s. 46–54.

teru potrzebna była dyscyplina. Inaczej rzecz ujmując, wyhodowanie „nowego człowieka” polegało na plastycznym ukształtowaniu modelu według idealnego wzoru. Jego fizjonomia miała emanować cechą przypisywaną niemieckiej antropologii. Wychowanie antyautorytarne prowadziło natomiast do zachwiania równowagi w psychice i mentalności młodych ludzi. Prekursorzy narodowosocjalistycznej pedagogiki zakładali, że wyłącznie wytypowany autorytet potrafiłby uformować ten twór. Tak więc dyscyplina, jako składowa wyhodowania „nowego człowieka”, była podstawą ideologiczno-wychowawczych założeń pedagogiki totalitarnej³⁰.

W koncepcji wychowania, czy wręcz wyhodowania „nowego człowieka”, dyskurs narodowo-filozoficznej antropologii wskazuje na typologię Niemców jako atletycznych siłaczy o niebieskich oczach i blond włosach. W zestawieniu z pozostałymi narodami Starego Kontynentu dokonano hierarchizacji populacji nadludzi. Dlatego ideologia narodowego socjalizmu, poza uzewnętrznieniem własnej antropologii, w dużej mierze kształtowała świadomość nowego społeczeństwa. Podyktowana była procesem, w którym ten idealny i wyjątkowy twór stał się narzędziem sprawczym. Wprowadzenie zasady silnego prawa natury spowodowało, że tylko zdrowy genetycznie materiał mógł stanowić podstawę przetrwania rasy nordyckiej. Wykluczono w ten sposób element niepożądany, burzący idealny wzór „nowego człowieka” III Rzeszy. Gehlen przyczynił się zatem do upolitycznienia filozofii, która stanowiła część narodowosocjalistycznego fundamentu. W jego twórczości dostrzec można najważniejszy czynnik, jakim okazała się następnie narodowo-filozoficzna antropologia³¹. Z kluczowych wykładów odczytamy sposób interpretacji własnego społeczeństwa w optyce czystości i higieny rasy. Dzięki tym ideom Gehlen szybko awansował do rangi opiniotwórców i stał się w tym względzie autorytetem III Rzeszy. O poradę do niego w sprawie genetycznego dziedzictwa zwracał się kierowany przez Walthera Wüsta Urząd Czystości Rasy SS (*Amt des Rassenreinheit SS*). W oparciu o tę współpracę powstał nawet projekt mający na celu edukację młodzieży badającej nordycką tożsamość³². Na tym podłożu doszło też do konfrontacji z nowatorską pedagogiką Ernsta Kreicka i Alfreda Beumlera. Gehlen korygował istotę odbioru „nowego człowieka” według ideologiczno-wychowawczej formy Kriecka³³. W tym dyskursie nawet posunął się dalej niż wspomniany pedagog, zwracając uwagę na uformowanie młodej generacji tak, by jej odbiór łączony był wyłącznie

³⁰ H. Gesecke, *Hitler pädagogen. Theorie und Praxis nationalsozialistische Erziehung*, Weinheim und München 1993, s. 76–80.

³¹ W. Brede, *Institutionen von rechts gesehen*, [w:] *Intellektuelle im Bann des Nationalsozialismus*, K. Corino (red.), Hamburg 1980, s. 95–106.

³² W. Rügemer, *Philosophische Anthropologie und Epochenkrise, Studie über den Zusammenhang von allgemeiner Krise des Kapitalismus und anthropologischer Grundlegung der Philosophie am Beispiel Arnold Gehlen*, Köln 1979, s. 102.

³³ T. Butkiewicz, *Napola. Młoda elita Adolfa Hitlera*, Szczecin–Warszawa 2018, s. 42–50.

z niemiecką antropologią. Chodziło nie tylko o jej profil osobowy, lecz także o cechy wizualnie kojarzone z przedstawicielami państwa narodowych socjalistów. Odtąd atletyczny siłacz o niebieskich oczach i blond włosach miał być uzewnętrznieniem heroizmu, hartu ducha oraz bezgranicznej ufności wobec charyzmatycznego przywódcy Hitlera.

Gehlen w swoich poglądach często odnosił się do samozachowawczych trybów ludzkiej natury. Podkreślał konieczność poszerzenia jej horyzontów opartych na nowej przestrzeni życiowej. Wynikało to m.in. z istoty znaczenia elity państwa odbieranej w optyce narodowo-filozoficznej antropologii, przy czym za każdym razem ważnym czynnikiem miała być potrzeba uznania osoby przywódcy. Należało więc tak wychować młode pokolenie Niemców, by w przyszłości stało się składową ideologii narodowego socjalizmu. Zgodnie z filozofią Gehlena organizm ludzki z natury pozbawiony był możliwości podejmowania samodzielnych decyzji. By liczyć się z autorytetem, któremu trzeba było się podporządkować, należało najpierw ukształtować odpowiednią świadomość. Taka forma edukacji zakładała wręcz hodowlę przyszłej elity państwa. Tak pod względem nie tylko cech charakteru, ale także estetyki ciała należało wskazać na jej wizualny odbiór. Odchodząc od autonomii myśli twórczej, Gehlen dokonał zwrotu w kierunku pryncypialnej idei państwa totalitarnego³⁴.

Do filozofów propagujących narodowo-filozoficzną antropologię należy także zaliczyć Ericha Rothackera. Był on jednym z nielicznych, którzy bezpośrednio wpłynęli na kulturę społeczną III Rzeszy. Wśród Niemców usiłował zaszczepić przywiązanie do służby i narodowosocjalistycznego obowiązku. Stworzony przez niego ideologiczny typ tego „nowego człowieka” odpowiadał później wychowawczym metodom państwa totalitarnego. Chodziło tu o formowanie materii ludzkiej pod kierunkiem duchowego przywódcy (*Geistiger Führer*)³⁵. Narodowy socjalizm stwarzał więc wszelkie możliwości, by ulepić człowieka i wykorzystać jego nieograniczony potencjał. Znaczący okazał się kult ciała jako profil edukacji łączącej niemiecką fizjonomię z przynależnością do rasy nordyckiej. W efekcie zapoczątkowana została metoda, według której dokonywano selekcji, by następnie wybrać i ukształtować indywidualny schemat. Ten model posłużył do wprowadzenia kryteriów przy wyborze rasowo czystego produktu będącego prototypem herosa narodowosocjalistycznej antropologii.

³⁴ J. Habermas, *Arnold Gehlen*, [w:] *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt am Main 1981, s. 101–12; K.S. Rehberg, *Philosophische Anthropologie und die „Soziologisierung“ des Wissens vom Menschen. Einige Zusammenhänge zwischen einer philosophischen Denktradition und der Soziologie in Deutschland*, [w:] M.R. Lepsius (red.), *Soziologie in Deutschland und Österreich 1918–1945 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Opladen 1981, Bd. 23, s. 160–198.

³⁵ E. Rothacker, *Kulturen als Lebensstile*, [w:] *Zeitschrift für Deutsche Bildung*, Berlin 1934, Jh. 10, H. 4, s. 177–182; tenże, *Probleme der Kulturanthropologie*, [w:] N. Hartmann (red.), *Systematische Philosophie*, Berlin 1942, s. 59–119.

W całokształcie tworzenia „nowego człowieka” kontrowersyjny pozostawałby Martin Heidegger. Nie tylko autorytet myśli filozoficznej okresu Republiki Weimarskiej, ale także III Rzeszy i Niemiec powojennych. Jako zwolennik (*Mitläufer*) reżimu totalitarnego i współodpowiedzialny za kreowanie narodowosocjalistycznej filozofii w 1945 r. pozbawiony został prawa wykonywania zawodu. Ponownie do środowiska naukowego powrócił na początku lat 50. XX w. W odróżnieniu od pozostałych mentorów filozoficznej antropologii Heidegger stanowił indywidualium w procesie kreowania egzystencjalizmu, wprowadzając na owe czasy niezrozumiałego, aczkolwiek umożliwiającego odbiór człowieka i jego własnych dążeń. Jego praca *Byt i czas (Sein und Zeit)* z 1927 r. była trudnym dziełem do odczytania, jednak wyrażała nastroje narodów pokonanych i sfrustrowanych. Stąd wydawać się może, że Niemcy, przekreślone dyktatem z Wersalu, w myśli filozoficznej Heideggera odzwierciedlały tę egzystencję będącą drogą ku śmierci. W tej rzeczywistości, jaką niosła z sobą ideologia narodowego socjalizmu, Niemcy bez wątplenia podążały we wspomnianym kierunku. Heidegger istnienie własnego narodu (*Dasein mit dem Dasein des Volkes*) wkomponował w egzystencję dwudziestolecia międzywojennego. Stąd determinacja (*Entschlossenheit*) była prawdziwym odzwierciedleniem bytu (*Warheit des Daseins*). Heidegger kreował „nowego człowieka” jako pracownika (*Arbeiter*). W wyważony sposób odnosił się do tego sformułowania, a oficjalnie unikał wręcz tego określenia. Wynikało to z jego indywidualnej interpretacji ideologii narodowego socjalizmu, w której dokonał triady w odbiorze społecznej posługi: służba przez pracę (*Arbeitsdienst*), służba dla obrony (*Wehrdienst*), służba dla nauki (*Wissensdienst*). W aspekcie tym „nowy człowiek” uzależnił swoją egzystencję od rzeczywistości okresu lat 1933–1945. Narodowy socjalizm utwierdzał go w przekonaniu o nieograniczonych własnych możliwościach oraz stawiał na najwyższym szczeblu hierarchii narodów Europy i świata³⁶. Dlatego bez wątplenia narodowo-filozoficzna antropologia kreowała nowe, jak dotąd inne spojrzenie na istotę życia. Dostrzec to można w formowaniu wzoru jako tworu idealnego, okazującego cechy przypisywane wyłącznie wybranej grupie.

Ostatnim znaczącym piewą narodowej filozofii współtworzącej niemiecką antropologię społeczną był Alfred Rosenberg. Zwłaszcza jego *Mit XX wieku (Der Mythos des 20. Jahrhunderts)* stał się lekturą kształtującą nowy światopogląd młodego pokolenia III Rzeszy. Wypychał ze świadomości człowieka czasów industrializacji państwa XIX w., ustępując miejsca jego następcy. Dokonano w ten sposób reaktywacji młodych Niemców, kształtując w ich wnętrzu ideologiczny wzór „nowego człowieka”. Uzewnętrznił on cechy idealnej fizjonomii przypisywanej wyłącznie Niemcom. Przez to w działalności ideologiczno-wychowawczej nastąpiła recesja oblicza młodej generacji będącej hodowlą idealnego-oso-

³⁶ F. Volpi, *Der Status der existenzialen Analytik*, [w:] T. Rentsch (red.), *Sein und Zeit*, Berlin 2001, s. 37.

bowego typu. Wkomponowany w antropologię własnego narodu budził dumę każdego wytypowanego z selekcji. Rosenberg, unaoczniając znaczenie symboli narodowych, współtworzył mit ideału nordyckiej rasy (*Ideal der nordischen Rasse*)³⁷. Stąd dostrzec można radykalną rolę ideologiczno-wychowawczą, o którą zabiegał. Kształtowała ona narodowosocjalistyczną kulturę, wydobywając indywidualne cechy własnej społeczności. Dlatego młodzi Niemcy współtworzyli fundament modyfikacji narodowo-filozoficznej antropologii. W okresie edukacji, mającej miejsce we wszystkich szkołach reżimu totalitarnego, stanowili czysty rasowy produkt III Rzeszy.

W ideologicznym kontekście narodowo-filozoficzna antropologia uległa zmianie. Celem było stworzenie wzoru rasy nordyckiej, który stanowił fundament niemieckich hominidów zamieszkujących tereny Europy. Identyfikacja z narodowym socjalizmem (a w szczególności czystością rasy) nobilitowała społecznie. W tym względzie Hermann Muckerman uważał, że słowo „antropologia” w nazistowskim wychowaniu należało zastąpić określeniem „grupa społeczna o jednakowym kodzie genetycznym, zewnętrznym wyglądzie oraz podobnych cechach charakteru”³⁸. Narodowi socjaliści usiłowali ukształtować twór idealny, z jakim utożsamiany był niemiecki „nowy człowiek”. W ten sposób realizowano koncepcję selektywności poszczególnych gatunków ras, w której społeczność niemiecką sklasyfikowano w pięciu głównych grupach. Wyszczególniono jeszcze dwie pochodne rasy mieszane. Pomimo szczegółowych podziałów wszyscy jej przedstawiciele przynależeli do III Rzeszy. Wprawdzie rasy te różniły się pojedynczymi cechami, niemniej teoretycy narodowo-filozoficznej antropologii uważali, że były one nordycko spójne:

- 1) rasa nordycka (*nordische Rasse*),
- 1a) pochodna rasa fałsko-nordycka (*falischer Schlag der nordischen Rasse*),
- 2) rasa zachodnia (*westische Rasse*),
- 3) rasa dynarska (*dinarische Rasse*),
- 4) rasa dynarska mieszana (*dinarischer Mischtypus*),
- 5) rasa wschodnia (*ostische Rasse*),
- 5a) pochodna rasa wschodnia (*ostbaltischer Schlag der ostischen Rasse*)³⁹.

Dokładnemu zbadaniu hominidów przypisywanych poszczególnej rasie posłużyły specjalnie przygotowane do tego przyrządy miernicze. Chodziło więc o wykazanie cech dostrzeganych w wyglądzie zewnętrznym i nadanie im odpowiedniej klasyfikacji w katalogu rasy. Tak też brano pod uwagę nie tylko profil czaszki, ale również kolor oczu, włosów, profil nosa wraz z ułożeniem kości policzkowych. Ważna też była długość tułowia, kończyn i wzrost. Dodatkowo istot-

³⁷ J. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1970, s. 273–292; P. Reichel, *Der Schöne Schein des Dritten Reich, Faszination und Gewalt des Faschismus*, München 1996, s. 83–84.

³⁸ H. Muckermann, *Rassenforschung und Volk der Zukunft*, München 1932, s. 79.

³⁹ Ibidem, s. 492.

nym obszarem antropologicznym było wskazanie miejsca przebywania danych hominidów oraz ich geopolitycznego znaczenia dla III Rzeszy⁴⁰. Tak miejscem pochodzenia rasy nordyckiej, tej najczystszej i najważniejszej, była południowa Skandynawia i północna linia Niemiec pomiędzy Morzem Północnym i Bałtykiem. Ponadto wpływ na konstrukcję genetyczną rasy nordyckiej miał region Dalarna nad rzeką Dal w środkowej Szwecji. Stąd w terminologii używano także określenia rasa daliska. Zwracano tam uwagę na wysoki wzrost mężczyzn i kobiet. Poza tym, oprócz proporcji ciała i kształtu tułowia, charakterystyczna była długość kończyn dolnych oraz górnych. Dodatkowo widoczny był wąski profil czaszki w części bocznej z wypukłą potylicą. Inne istotne cechy to wydłużone rysy twarzy, z wysoką linią czoła, o ostrych konturach oczu, nosa i warg. Obie kości policzkowe były wyraźnie zaznaczone z uwypukleniem z kierunków bocznych, kolor włosów to jasny blond, oczy niebieskie, a skóra jasnoróżowa. Z badań przeprowadzonych wśród reprezentantów tej grupy wynika, że cechowały ją spokój, rozważa i zdolności do nauki. To właśnie ten typ hominida był wzorem rasy aryjskiej o cechach przywódczych.

Bliską rasie nordyckiej była fałsko-nordycka. Terenem przebywania tej grupy były północne Niemcy, a w szczególności Westfalia. Postura oraz cechy zewnętrzne wskazywały na pokrewieństwo z rasą nordycką. To narodowosocjalistyczny antropolog Friedrich Karl Günther, ze względu na rejon występowania społeczności, nazwał ją fałską. Charakterystyczną cechą osobnika tej rasy była forma czaszki. W wysuniętym profilu centralnym przypominała zwężony klin, a w tylnej części potylicy miała kształt szeroko zaokrąglony. Kontury twarzy wraz z rysami brwi, oczu, nosa i ust były ostro podkreślone, czoło wysokie, a kości policzkowe szeroko osadzone, co wskazywało na jej kubiczną formę. Wzrost, kolor włosów, oczu oraz karnacja zbliżone były do rasy nordyckiej. Charakterystycznym elementem rasy fałskiej była spokojna, zrównoważona osobowość.

W typologii hominidów występujących w regionie Westfalii dostrzegalne okazały się odruchy samoobrony, jednak bez cech agresywnych. Jak już sama nazwa wskazuje, rasa zachodnia pochodzi od zmieszania wielu gatunków populacji pochodzących z zachodnio-południowej części Europy. Zachodnia, czyli z domieszką genów społeczności zamieszkujących na zachód i południe od Renu: Francję, Szwajcarię, Hiszpanię oraz Holandię, a nawet część północnych Włoch⁴¹. Występowanie tej grupy na terenie Niemiec było jednak znikome, chociaż zdarzały się przypadki rasy mieszanej. Z reguły charakterystycznymi cechami były: średni wzrost, wąska, podłużna czaszka z owalnym profilem twarzy. Z reguły był typ hominida o ciemnej karnacji skóry i ciemnym kolorze włosów, wpadający w brunatną tonację, oczy miał piwne, o jasnym zabarwieniu. W po-

⁴⁰ E.R. Jensch, *Der Gegentypus*, Leipzig 1938, s. 482; W. Theimer, *Geschichte der politischen Ideen*, München 1955, s. 466.

⁴¹ H.F.K. Günther, *Rassenkunde des deutschen Volkes*, München–Berlin 1942, s. 215–222.

równaniu z surową, chłodną i wycofaną w komunikacji mentalnością nordycką i fałszą społeczność zachodnia cechowała się wyjątkową witalnością⁴².

Rasa dynarska pojawiła się w związku z przemieszczaniem się społeczności Półwyspu Bałkańskiego w rejony środkowo-zachodniej Europy. Miejscem jej przebywania były Góry Dynarskie na pograniczu Jugosławii i Albanii, sięgające Adriatyku. Typ dynarski wyróżniał się wysokim wzrostem, długimi górnymi i dolnymi kończynami, podłużną, ale w części potylicznej płaską formą czaszki, pociągłą twarzą z wąską częścią kości policzkowych⁴³. Brwi i usta były wąskie, a oczy piwne. Do cech charakteru typu dynarskiego zaliczyć należy odwagę, męstwo, stanowczość, pewność siebie. Przedstawiciele tej rasy byli wyjątkowo umykalnieni, mieli talent organizacyjny, a co za tym idzie, cechy przywódcze⁴⁴.

Kolejną rasą zasługującą na omówienie ze względu na jej występowanie w narodowo-filozoficznej antropologii była grupa wschodnia. Rejon przebywania przedstawicieli tej grupy obejmował tereny Polski, Białorusi, Ukrainy, Rosji oraz Czech, Słowacji i Węgier. Biorąc pod uwagę cechy świadczące o odrębności tej społeczności od rasy nordyckiej, dostrzec można średni wzrost, okrągły kształt czaszki z szeroko osadzonymi kośćmi policzkowymi, z reguły płasko osadzoną potylicę z lekkim tylnym uwypukleniem. Była to społeczność blondynów o niebieskich lub zielonych oczach oraz jasnej lub ciemnej karnacji. Ponadto rasę wschodnią charakteryzuje socjalno-bytowa łączność, przywiązanie do rodziny, zaradność i wytrwałość w działaniu. Inną cechą wspólną grup wschodnich była konserwatywna pobożność. Bez względu na wyznanie (katolickie czy ortodoksyjne) dostrzec można pewien czynnik łączący, co stanowiło podstawę egzystencji. Stąd człowiek rasy wschodniej, skupiając się na swojej pobożności, był z reguły pokojowo nastawiony do pozostałych narodów⁴⁵.

Pochodną nacji wschodniej była rasa wschodnio-bałtycka. Rejonem przebywania tej grupy była północno-wschodnia Skandynawia oraz zachodnie części Estonii, Łotwy, Litwy, aż po północno-wschodnią część Rosji. Jej cechy zewnętrzne wskazywały na genetyczną domieszkę rasy wschodniej. Dlatego według katalogu rasy grupy, które zamieszkiwały tereny wschodnie Rzeszy, zaliczone były do społeczności niemieckiej po wyszczególnieniu ich cech zewnętrznych. Tak poszczególne typy tych ras, które od wieków w mieszane były w społeczność niemiecką, miały wiele cech wspólnych będących podstawą narodowo-filozoficznej antropologii.

Dokonując analizy narodowo-filozoficznej antropologii, można dojść do wniosku, że począwszy od XX w. do przejęcia władzy w państwie przez Hitlera Niemcy poszukiwali wzoru idealnego człowieka. Zgodnie z założeniem miała być to jed-

⁴² B.K. Schultz, *Deutsche Rassenköpfe. 43 preisgekrönte Bilder der fünf in Deutschland vertretenen Hauptrassen*, München 1935, s. 11.

⁴³ H. Mückermann, *Rassenforschung...*, op. cit., s. 30–31.

⁴⁴ H.F.K. Günther, *Rassenkunde...*, op. cit., s. 223–227; B.K. Schultz, *Deutsche Rassenköpfe...*, op. cit., s. 58–63.

⁴⁵ H.F.K. Günther, *Rassenkunde...*, op. cit., s. 228–235.

nostka ludzka o wyjątkowych cechach, wskazująca na niemiecką dominantę. Lecz wielu antropologów istotny problem dostrzegało w różnorodności kulturowej, sięgającej imperialnej polityki państwa Wilhelmińskiego. Według nich doprowadziła ona do zatarcia oraz wymieszania antropologicznych cech przypisywanych niemieckiemu narodowi. Determinacja w poszukiwaniu takiego wzoru doprowadziła do uzewnętrznienia hominidów przynależących do rasy niemieckiej jako typ *Homo nordicus X dinaricus* – określane też jako *nordid*. Kierunkiem badań i naukowych analiz okazał się region ich występowania wraz z biologicznym pochodzeniem. Wszystkie te elementy składowe ugruntowały fundament narodowo-filozoficznej antropologii z jej indywidualną i wyjątkową niemiecką osobowością.

Przeгляд ten należy podsumować w kontekście dokonanej przez nazistów zmiany na ideologiczną antropologię w ukształtowaniu „nowego człowieka”. Przez to każdy Niemiec myślący dogmatem narodowego socjalizmu został ideologicznie wychowany i wyhodowany dla potrzeb państwa totalitarnego. W niemieckim systemie totalitarnym jako rasowy hominid Aryjczyk miał zapanować nad Europą i światem. Prawa doboru, płodności i dziedziczenia były pod tym względem dla Niemców zasadami, którym podporządkowani zostali wszyscy Niemcy. Pojęcie rasy stanowiło pretekst do eksponowania tej najważniejszej – nordyckiej. Stąd w indoktrynacji narodowego socjalizmu często wykorzystywano pochodzenie rasy, co wskazywało na indywidualność społeczności III Rzeszy. Nieustannie podkreślano jej przynależność do wspólnoty o wyjątkowych walorach antropologicznych. Narodowo-filozoficzna antropologia, a następnie ideologiczno-wychowawcza nauka o rasie pozwalały na wyodrębnienie cech typologii nordyckiej przypisywanej wyłącznie Niemcom.

Bibliografia

Prace zwarte

- Alkmeyer T., Richartz A., *Inszenierte Körperträume. Reartikulationen von Herrschaft und Selbstbeherrschung in Körperbildern des Faschismus*, [w:] U. Hermann, U. Nassen (red.), *Zeitschrift für Pädagogik. Formative Ästhetik im Nationalsozialismus. Intentionen, Medien und Praxisformen totalitärer ästhetischer Herrschaft*, Bas Weinheim 1993, Bd. 31.
- Becker P.E., *Sozialdarwinismus, Rassismus, Antisemitismus und völkischer Gedanke, Wege ins Dritte Reich*, Stuttgart 1990, Bd. 2.
- Beller B., *Anthropologie und Ethik bei Arnold Gehlen*, München 2010.
- Blumenbach J.F., *De generis humani varietate nativa liber*, Gruber 1798.
- Breuer S., *Ordnungen der Ungleichheit. Die deutsche Rechte im Widerstreit ihrer Ideen 1871–1945*, Darmstadt 2001.

- Brede W., *Institutionen von rechts gesehen*, [w:] K. Corino (red.), *Intellektuelle im Bann des Nationalsozialismus*, Hamburg 1980.
- Butkiewicz T., *Napola. Młoda elita Adolfa Hitlera*, Szczecin–Warszawa 2018.
- Conze W., Sommer A., *Rasse*, [w:] O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart 1984, Bd. 5.
- Die Nürnberger Gesetze. Reichsbürgergesetz vom 15. September 1935*, [w:] *Reichsgesetzblatt*, Berlin 1935, t. I, s. 1146.
- Elvert J., *Europa und der Norden. Die Geschichte einer wechselseitigen Fehlwahrnehmung im 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, [w:] R. Bohn (red.), *Kriegsende im Norden. Vom heißen zum kalten Krieg*, Stuttgart 1995.
- Fest J., *Oblicze Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1970.
- Freiherr von Eickstedt E., *Die Forschung am Menschen*, Stuttgart 1934.
- Gesecke H., *Hitler pädagogen. Theorie und Praxis nationasozialistische Erziehung*, Weinheim und München 1993.
- Günther H.F.K., *Rassenkunde des deutschen Volkes*, München–Berlin 1942.
- Habermas J., *Arnold Gehlen*, [w:] *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt am Main 1981.
- Hargasser F., *Mensch und Kultur; Die pädagogische Dimension der Anthropologie Arnold Gehlens*, Bad Heilbrunn 1976.
- Harten H.Ch., *Rassenhygiene als Erziehungsideologie des Dritten Reichs*, Oldenburg 2006.
- Heller F.P., Maegerle A., *Vom völkischen Okkultismus bis zur Neuen Rechten*, Stuttgart 1998.
- Hoßfeld U., *Geschichte der biologischen Anthropologie in Deutschland. Von den Anfängen bis in die Nachkriegszeit*, Stuttgart 2005.
- Jankowsky W., *Hermann Klaatsch und die Entwicklung der modernen Anthropologie*, [w:] W. Jankowsky (red.), *Abhandlungen aus dem Gebiet der Anthropologie*, Darmstadt 1962.
- Jensch E.R., *Der Gegentypus*, Leipzig 1938.
- Kamiński A.J., *Militaryzm niemiecki, główne zagadnienia społeczne i polityczne*, Warszawa 1962.
- Kant I., *Von den verschiedenen der Menschen*, Leipzig 1839.
- Kirchhoff A., *Mensch und Erde. Skizzen von den Wechselbeziehungen zwischen beiden. Aus Natur und Geisteswelt*, Leipzig, Berlin 1914, Bd. 31.
- Krasuski J., *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002.
- Krasuski J., *Historia Rzeszy niemieckiej 1871–1945*, Poznań 1971.
- Kriek E., *Mensch Formung*, Leipzig 1934.
- Laukötter A., *Von der Kultur zur Rasse – vom Objekt zum Körper? Völkerkundemussen und ihre Wissenschaften zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bielefeld 2007.

- Lüddecke A., *Rassen, Schädel und Gelehrte, Zur politischen Funktionalität der antropologischen Forschung und Lehre in der Tradition Egon von Eickstedts*, Frankfurt am Main 2000.
- Mauss M., *Entwurf einer allgemeinen Theorie der Magie*, [w:] *Soziologie und Antropologie*, Frankfurt am Main 1999.
- Mägdefrau K., *Geschichte der Botanik*, Stuttgart 1992.
- Muckermann H., *Rassenforschung und Volk der Zukunft*, München 1932.
- Preuß D., *Anthropologe und Forschungsreisender. Biographie und Anthropologie Egon Freiherr von Eickstedts (1892–1965)*, München 2009.
- Rehberg K.S., *Philosophische Anthropologie und die „Soziologisierung“ des Wissens vom Menschen. Einige Zusammenhänge zwischen einer philosophischen Denktradition und der Soziologie in Deutschland*, [w:] M.R. Lepsius (red.), *Soziologie in Deutschland und Österreich 1918–1945 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Opladen 1981, Bd. 23.
- Reischel P., *Der Schöne Schein des Dritten Reich. Faszination und Gewalt des Faschismus*, München 1996.
- Rothacker E., *Kulturen als Lebensstile*, [w:] *Zeitschrift für Deutsche Bildung*, Berlin 1934, Jh. 10, H. 4.
- Rothacker E., *Probleme der Kulturanthropologie*, [w:] N. Hartmann (red.), *Systematische Philosophie*, Berlin 1942.
- Rügemer W., *Philosophische Antropologie und Epochenkrise, Studie über den Zusammenhang von allgemeiner Krise des Kapitalismus und anthropologischer Grundlegung der Philosophie am Beispiel Arnold Gehlen*, Köln 1979.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego*, Wrocław 1985.
- Seemann S., *Von der Pathologie zur Anthropologie – Rudolf Virchows Sammlung pathologisch veränderter Schädel am Berliner Medizinhistorischen Museum der Charité (1757–1945)*, Berlin 2013.
- Schmidt K., *Schöpfung und Rasse*, [w:] *Deutsches Bildungswesen, Erziehungswissenschaftliche Monatsschrift des NSLB für das gesamte Reichsgebiet*, Berlin 1935, Bd. 5.
- Schultz B.K., *Deutsche Rassenköpfe. 43 preisgekrönte Bilder der fünf in Deutschland vertretenen Hauptrassen*, München 1935.
- Schultz B.K., *Erbkund, Rassenkunde Rassenpflege, Ein Leitfaden zum Selbststudium und für den Unterricht*, München 1933.
- Szymański M.S., *Niemiecka pedagogika reformy 1890–1933*, Warszawa 1992.
- Theimer W., *Geschichte der politischen Ideen*, München 1955.
- Virchow R., *Gedächtnisrede auf Felix von Luschan*, [w:] *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin 1924, Bd. 56.
- Virchow R., *Über die Methodeder wissenschaftlichen Anthropologie*, *Zeitschrift für Ethnologie IV*, Berlin 1872.
- Virchow R., *Über die Methode der wissenschaftlichen Anthropologie*, [w:] *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin 1872, Bd. 4.

- Volpi F., *Der Status der existenzialen Analytik*, [w:] red. T. Rentsch, *Sein und Zeit*, Berlin 2001.
- Weißer E., *Idee und Zucht im Typus*, [w:] *Nationalsozialistischen Bildungswesen*, Berlin 1940, H. 7.
- Wolter M., *Prof. Dr. Eugen Fischer. Die Freiburger Schule des Rassenwahns*, [w:] W. Proske (red.), *Täter Helfer Trittbrettfahrer. NS-Belastete aus dem Süden des heutigen Baden-Württemberg*, Gerstetten 2018, Bd. 9.
- Ziegelmayr G., *Ranke, Johannes*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Berlin 2003, Bd. 21.

Artykuły naukowe

- Butkiewicz T., *Okultyzm i myśl ariozoficzna Towarzystwa Thule w ukształtowaniu ideologii narodowego socjalizmu w Niemczech*, „Res Politicae. Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2009, t. 3.
- Cieślak E., *Niektóre zagadnienia hanzeatyckiego handlu i transportu morskiego*, „Przegląd Zachodni” 1952, r. 8, nr 5/6.

The national philosophical anthropology of the third reich political elite – selected aspects

Summary

From anthropological perspective, the appearance of the „New Man” resulted from externalization of the National Socialism ideology. The image evolved from the political process taking place on the turn of the nineteenth and the twentieth centuries in the Hohenzollern Empire, in the Weimar Republic, and finally, in the Third Reich. This way, by promoting education of the new generations grounded in the national philosophical anthropology, the Germans modified their own image. This modification concerned the exceptional Arian features of the German national physiognomy. Thus, the characteristic type of a human, which was exclusively attributed to German society, was formed. Ideologically the image of this anthropological type influenced the hygienic approach of the nation and it contributed to evolution of sterile genetic heritage. According to these anthropological directives the *Homo Nordicus X Dinaricus* type was distinguished, which consequently, in its assumptions led to indication of the Nordic race, the *Nordids*. From that point, a kind of breeding process of the „New Man” had been taking place, and it resulted in creation of new National-Socialist identity. The concept of the *New* and, since then, also *Political Man* was a clear evidence of this breeding process. The created ideal reflected ideological and educational methodology of formation of the future nation’s elite. National Socialism constituted a fertile ground for formation and exploitation of its potential. The cult of the body was a very significant aspect of education, in which the German physiognomy was affiliated with the Nordic race. In other words, the breeding process was conducted by forming the malleable model on the basis of an ideal design. The typology of the Germans as athletic blue-eyed and blond-haired strongmen was based on the conviction that the Nordic race was superior to other peoples of Europe. The purpose of this typology was not only to determine the features of the race but also to build its aesthetic visual reception. In this respect, the existence of the „New Man” was strongly determined by the reality of the 1933–1945 period.

Key words: anthropology, race, Germany, the Third Reich, the nation, „New Man”